

Željko KARAULA*

Kipovi svetaca zaštitnika u središnjem bjelovarskom parku – postava i sudbina

Statues of Patron Saints in the Bjelovar Central Park – display and fate

Sažetak: Na osnovi arhivskih izvora i literature te periodike članak prikazuje, uz kratak uvod o povijesti baroknih kipova svetaca u bjelovarskom središnjem parku postavljenih u 18. stoljeću, širi kontekst zbivanja u tadašnjoj komunističkoj Hrvatskoj i okolnosti u kojima su ti kipovi uklonjeni 1949. godine. Nakon završetka Drugoga svjetskoga rata u sukobu novih komunističkih vlasti pobjednika u ratu na jugoslavenskim prostorima i Katoličke Crkve vlasti su htjele Katoličku Crkvu staviti pod svoj nadzor. Osim toga vlastima jednostranačkoga sustava i ateističkoga svjetonazora Katolička Crkva i njezini simboli postali su neprikladni novomu vremenu i novomu »socijalističkomu čovjeku«. Tek nakon sloma socijalističkoga sustava u Europi krajem 80-ih godina kipovi svetaca iz davnih vremena vratili su se na svoje nekadašnje mjesto u bjelovarskom središnjem parku.

Ključne riječi: Bjelovar; kipovi svetaca; središnji bjelovarski park; Vojna krajina; devastacija; komunistički sustav; represija.

Summary: Based on archival sources, literature, and periodicals, the article presents, with a brief introduction on the history of the Baroque statues of saints in the central park of Bjelovar, erected in the 18th century, the broader context of events in the then communist Croatia and the circumstances in which these statues were removed in 1949. Following the end of World War II, a conflict emerged between the new communist authorities, the victors in the war in Yugoslavian territories, and the Catholic Church. The authorities sought to exert control over the Catholic Church. In addition, the authorities of the one-party system and the atheistic worldview considered the Catholic Church and its symbols unsuitable for the new time and the new »socialist man«. Only after the collapse of the socialist system in Europe in the late 1980s did the statues of saints from ancient times return to their former place in the central park of Bjelovar.

Keywords: Bjelovar; statues of saints; Bjelovar central park; Military Border; devastation; communist system; repression.

* Dr. sc. Željko Karaula, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Bjelovaru, A. B. Šimića 1 b/I, p.p. 111, 43 000 Bjelovar, Hrvatska ■ Željko Karaula, Ph.D., Institute for Scientific Research and Artistic Work in Bjelovar, A. B. Šimića 1 b/I, P.O. box 111, 43000 Bjelovar, Croatia
✉ historik2000@gmail.com

Uvod

Povijest baroknih kipova zaštitnika na središnjem gradskom parku u Bjelovaru relativno je dobro istraжена iako i danas nedostaje pouzdane arhivske građe. Ključne podatke o spomenutim kipovima dala je povjesničarka umjetnosti Doris Baričević u *Bjelovarskom zborniku* iz 1994. godine.¹ Baričević je tada navela, a ta činjenica stoji u načelu i danas: »Povijesni podaci o bjelovarskim kamenim spomenicima su malo-brojni. Suvremenih izvora nema, ako se ne kriju u bečkom ratnom arhivu, a crkveni izvori kao što su npr. kanonske vizitacije ih ne spominju. Najvrednije podatke pružili su sami spomenici svojim natpisima, a njih nažalost nitko nije sustavno pribilježio u vrijeme kada su oni još stajali *in situ*.«² Baričević u svojoj studiji upućuje na »dragocjene podatke« što ih je zapisala povjesničarka umjetnosti Anđela Horvat³ koji se danas nalaze u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu. Naime Horvat je od 1941. do umirovljenja 1970. godine radila na zaštiti spomenika kulture u Zagrebu i okolici, ali i šire, u Konzervatorskom zavodu (poslije Republički zavod za zaštitu spomenika kulture) te sudjelovala u organizaciji Zavoda i usustavljanju znanstvene građe. Njezina djelatnost posebno je bila značajna poslije završetka Drugoga svjetskoga rata kada je trebalo utvrditi koji su spomenici kulture preživjeli ratne sukobe i u kakvom se stanju nalaze. U svojim brojim putovanjima širom Hrvatske na tom poslu Horvat je vodila putne bilješke (*Vademecum*) gdje je, među ostalim, ostalo zabilježeno nekoliko vrijednih podataka o bjelovarskim kipovima.⁴ I danas je u vezi s bjelovarskim kipovima svetaca ostalo nekoliko neotkrivenih zagonetki – među kojima prevladava nepoznavanje imena kipara koji je te kipove napravio te konkretne okolnosti i vri-

¹ D. BARIČEVIĆ, Barokni kipovi u bjelovarskom parku, u: *Bjelovarski zbornik* 4/5(1994.), 57–73. Vidi i stručnu studiju poduzeća Trifora d. o. o. Varaždin (Poduzeće za istraživanje, zaštitu i obnovu umjetnina) u Arhivu Konzervatorskog zavoda u Bjelovaru. Hrvatska (dalje: HR) Konzervatorsko-restauratorski zavod Bjelovar (dalje: HR-AKZBJ), Konzervatorsko-restauratorski zahvati na četiri skulpture Gradskog muzeja Bjelovar – sv. Jelena, sv. Terezije Avilske, sv. Jurja i sv. Ivana Nepomuka, Varaždin, 1996. – 2000.

² D. BARIČEVIĆ, Barokni kipovi u bjelovarskom parku, 59.

³ Anđela Horvat (Krašić, 18. III. 1911. – Zagreb, 26. IX. 1985.), hrvatska povjesničarka umjetnosti i konzervatorica. »Diplomirala 1935. na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, gdje je 1956. i doktorirala. U službi zaštite spomenika u Zagrebu (1941–70) sudjelovala je u njezinoj organizaciji i usustavljanju znanstvene građe. Redovita članica JAZU (danas HAZU) od 1983. Istraživala je spomenike kulture i urbanističke cjeline kontinentalne Hrvatske od VII. stoljeća do secesije, poglavito srednjovjekovnu arhitekturu i burgove, gotičku skulpturu, paralelizam stilova u razdoblju između gotike i baroka, umjetnost baroka i historicizma. Obradila je sve značajnije lokalitete u kontinentalnoj Hrvatskoj, otkrila i atribuirala mnoge umjetničke spomenike. Osim monografija o gotici (*Gotika u Hrvatskoj*, u djelu: *Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj*, 1984) i baroku (*Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u djelu: *Barok u Hrvatskoj*, 1982), objavila je značajne preglede i sinteze hrvatske umjetnosti (*Između gotike i baroka*, 1974) te mnogobrojne studije o pojedinačnim likovnim temama. Neumorna terenska istraživačica, autorica je niza topografskih pregleda spomenika. Obradivala je povijest razvoj zaštite spomenika u Hrvatskoj i teoretski razradila pojam »kreativnoga konzervatorstva«.« Horvat, Anđela. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26182> (4. 12. 2023.).

⁴ Hrvatska (dalje: HR) Nadbiskupijski arhiv Zagreb (dalje: HR-NAZ), Ostavština Anđele Horvat (dalje: OAH), putna bilježnica *Vademecum* I (1941. – 1950.).

jeme kada su oni 1949. godine uklonjeni iz bjelovarskoga parka.⁵ U ovom radu, uz kraći uvod o povijesti kipova svetaca, dat će se dokazi i činjenice koji govore kako su i zašto kipovi svetaca maknuti te tko ih je, u konačnici, i uklonio, uz opis širega konteksta događaja nakon Drugoga svjetskoga rata koji je obilježio sukob komunističke države s Katoličkom Crkvom.

1. Kratka povijest baroknih kipova svetaca u središnjem parku u Bjelovaru

Austrijski barun general Philip Lewin Beck⁶ po zapovijedi carice i kraljice Marije Terezije 1756. godine započinje gradnju utvrđenoga vojnoga grada Bjelovara otkupljivanjem zemljišta od graničara tako da je do 1758. izgrađeno prvih 43 objekta čime je stvorena jezgra grada. Grad je od samoga početka zamišljen kao središte Varaždinskoga generalata, a u skladu s vojnom funkcijom najprije se započinje s izgradnjom vojnih objekata i naseljavanjem vojnoga stanovništva. Godine 1758. Bjelovar postaje stožerno mjesto Križevačke (*Reg. Crisiensis*) i Đurđevačke graničarske pješačke pukovnije (*Reg. Georgiensis*) Varaždinskoga generalata. Sedam godina kasnije u grad se seli zapovjedništvo Varaždinskoga generalata. Također zajedno s vojskom u grad se počinju doseljavati strani obrtnici i trgovci tako da 1768. godine Bjelovar ima 209 stanovnika (124 Nijemca i 85 Hrvata).⁷ Dvojica redovnika pijarista, braća Hubert i Ignacije Diviš, došli su u Bjelovar 1761. godine i otvorili prvu pučku školu na đurđevačkoj pukovnijskoj strani grada. Grad 1764. godine dobiva status slobodnoga trgovišta, a 1771. godine biva proglašen vojnim komunitetom što je rezultiralo demografskim i značajnim gospodarskim rastom. Bjelovarska župna crkva sv. Terezije Avilske svečano je otvorena 15. listopada 1771. godine (građena od 1765.).⁸ Počela je i gospodarska djelatnost, prva pivovara, gradnja ciglane te manje tvornice tkanine što je svakako kulminiralo i posjetima austrijskoga cara Josipa II. Bjelovaru 1775. i 1782. godine.⁹ Tako su zapravo ostvarene prve pretpostavke arhi-

⁵ Baričević piše u znaku pitanja: »Kojem kipu su se obratili krajiški vojni krugovi kada su se odlučili uljepšati svoj novi domicil i njegov središnji trg?« zaključujući da za to za sada nema odgovora. D. BARIČEVIĆ, Barokni kipovi u bjelovarskom parku, 67.

⁶ Philipp Lewin Beck (Mannheim, 25. XII. 1720. – Beč, 26. I. 1768.), austrijski general. »U vojnu službu stupio 1739. i sudjelujući u austrijskoj vojsci, ratovao protiv Osmanlija. Službovanje u Vojnoj krajini započeo je 1745. kao major Slunjske pukovnije, 1748. postao je potpukovnik i zapovjednik Gradiške pukovnije, 1753. pukovnik Brodske pukovnije. U ime Beča pregovarao 1755. u Severinu s pobunjenicima. U Sedmogodišnjem ratu sudjelovao u borbama kod Praga i Wrocława. Godine 1759. postao podmaršalom, a 1763. promaknut u generala topništva i postavljen za zapovjednika ujedinjenoga Karlovačkog i Varaždinskog generalata. Zbog svojih postupaka došao u sukob sa Saborom, pa je 1768. premješten u Češku.« Beck, Philipp Lewin. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6518> (4. 12. 2023.).

⁷ D. HABEK, *Iz povijesti zdravstva Bjelovara*, Zagreb-Bjelovar, 2015., 129.

⁸ M. SLUKAN-ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova – Bjelovar*, svezak 1., Bjelovar, 2003., 32.

⁹ I. ERCEG, Dnevnik Josipa II o prilikama u Hrvatskoj i na Jadranskoj obali godine 1755., u: *Starine JAZU*, 53(1966.), 228–229.

tekture kasnobaroknoga i klasicističkoga stila smještene u prvom prstenu oko gradskoga trga, no ti se javni i stambeni objekti iz 18. stoljeća uglavnom zbog kasnijih pregradnji i izmjena nisu sačuvali u svojoj izvornosti.

U to vrijeme sjeverna Hrvatska bila je bogata spomenicima baroknoga kiparstva sakralne provenijencije u crkvama, kapelicama, nadgrobnim spomenicima i domovima. Time je zapravo slijeđena tradicija velikih i malih gradova diljem srednje Europe gdje su takvi spomenici nezaobilazno barokno obilježje. Glavni gradski trg u Bjelovaru tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 18. stoljeća dobiva nov, kasnobarokni izgled kakav je u osnovi poznat i danas. Zapravo je preseljavanje sajmišta (koje se do tada nalazilo na trgu i služilo i za vojne potrebe) iz središta grada i gradske jezgre omogućavalo konačno uobličavanje glavnoga gradskoga trga – Parade Platz. Hortikulturno uređenje glavnoga parka bilo je uvjetovano »pružanjem glavnih gradskih ulica koje su se spajale u njegovom središtu dijeleći površinu trga na četiri jednaka četvorokuta. Svaki četvorokut sada je omeđivao drvored lipa, čineći okvir budućeg gradskog perivoja.«¹⁰ U središtu trga uređena je česma oko koje su 1777. i 1778. postavljeni pilovi kipova svetaca.

Nesumnjivo je zamisao o postavljanju kipova sakralnoga karaktera na središnji bjelovarski Parade Platz – kasnije Trg Marije Terezije (koji se svojom velikom plohom upravo činio idealnom lokacijom) – došla iz najviših bjelovarskih vojnih krugova koji su ne samo stavili na raspolaganje novčana sredstva već po prilici i odabrali likove svetaca. U to vrijeme postavljanje javnih vjerskih spomenika uobičajena je praksa u katoličkoj Europi nakon Tridentskoga sabora kao izraz vjerskoga identiteta, pri čemu je habsburška dinastija posebno poticala njihovo podizanje. Riječ je o dobu koje je izraslo u duhu obrane katoličanstva, ali i njegova obnavljanja. Obnova je potaknuta Tridentskim saborom i njegovim vjernim promicateljima te izvršiteljima kasnijih smjernica (i papa i biskupa, kao što su Karlo i Fridrik Boromejski, i umjetnikā koji su se osjećali živim dijelovima iste Crkve, odnosno iste vjere).¹¹ Vjerojatno je upravo pravilna dispozicija središta trga od početka odredila smještaj kamenih kipova na četirima uglovima toga križišta putova bez naglašenoga središnjega spomenika (kasnije je podignuta česma s kasnoklasicističkim motivima i malom kupolom). Kipovi su u prosjeku bili visine 1,70 m, ali su zato bili postavljeni na masivnim postamentima te su vjerojatno dosežali nekih četiri-pet metara. Nažalost, ime kipara bjelovarskih kipova nigdje se do sada u izvorima nije pojavilo iako Baričević pretpostavlja »da se radilo o značajnoj kiparskoj snazi, majstoru osobito vještom u klesanju kamenih kipova što se vidi i po kipovima u drugim gradovima koji se mogu njemu pripisati«¹².

¹⁰ M. SLUKAN-ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova – Bjelovar*, 44.

¹¹ S. CVETNIĆ, *Ikonoografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, 2007., 207–215. Vidi i: B. STOLLBERG-RILINGER, *Maria Theresa: the Habsburg empress in her time*, New Jersey, 2022.

¹² D. BARIČEVIĆ, *Barokni kipovi u bjelovarskom parku*, 72.

Prvi u nizu bjelovarskih kipova postavljen je kip sv. Terezije Avilske, zaštitnice carice Marije Terezije i dinastije Habsburgovaca, 15. listopada 1777. godine zaslugom zapovjedništva Varaždinskoga generalata. Vjerojatno je postavljen uz ceremoniju i postrojavanje vojnika te također uz prigodni govor zapovjednika. Drugi kip koji je postavljen bio je kip sv. Jurja. Svetac je prikazan u trenutku kada pobjednički završava svoju borbu sa zmajem zabadajući mu koplje u ždrijelo. Kip je podignut 26. svibnja 1778. godine, a podignula ga je Đurđevačka krajiška pukovnija u čast svomu zaštitniku.¹³ Sljedeći u nizu postavljenih kipova vjerojatno je bio sv. Ivan Nepomuk za kojega imamo godinu postavljanja i dan, ali ne i mjesec (22. ?. 1778.). Neki autori spominju mjesec svibanj, ali bez navođenja izvora.¹⁴ Također ne znamo tko ga je dao postaviti. Prema navodima Dragana Damjanovića »za pretpostaviti je, obzirom na ikonografski program drugih skulptura postavljenih na bjelovarskom trgu da se i sv. Ivan Nepomuk referira na nešto konkretno. Kako je riječ o svecu čiji su kult poticali Habsburgovci možda se našao na trgu kao simbol habsburške vlasti. Druga je mogućnost da je neki od zapovjednika jedne od dviju pukovnija koje su tada imale sjedište u Bjelovaru nosio ime toga sveca pa se je htio na taj način ovjekovječiti. U svakom slučaju ne treba gledati u toj skulpturi nekakvu pretjeranu enigmu (kao što se može pratiti u nekim bjelovarskim medijima) – kipova svetih Ivana Nepomuka u 18. stoljeću ima posvuda po Hrvatskoj.«¹⁵ Neka literatura navodi da je lik svetca Ivana Nepomuka u načelu simbolizirao katoličku obnovu.¹⁶

Zadnji od bjelovarskih kipova svetaca postavljen je kip sv. Jelene Križarice, zaštitnice Križevačke pukovnije, koji je dao podignuti Wilhelm Klebeck, zapovjednik te pukovnije, 27. listopada 1778. godine. Klebeck je inače bio istaknuti austrijski visoki časnik. U 43. godini postaje pukovnik u Križevačkoj graničarskoj pukovniji. Istaknuo se u austrijskim ratovima po Europi. U ratu s Osmanlijama postaje brigadir te sudjeluje u jurišu na Beograd (1789.). Dana 9. listopada 1789. godine imenovan je podmaršalom. Nakon toga postaje 1794. godine zapovjednik austrijskih trupa u Nizozemskoj, a umirovljen je kao topnički general.¹⁷

Kipovi su bili i dobro osvijetljeni petrolejskim lampama koje su bile postavljene na uglovima svih gradskih ulica. Prvi put u kartografskim materijalima možemo vidjeti pravilan razmještaj kipova svetaca na Trgu Marije Terezije na planu Bjelovara iz oko 1795. godine. Tada se već nalaze oko sagrađene česme.¹⁸ Na prvim fotografijama Bjelovara, snimljenim oko 1855. godine, vidimo neke od kipova svetaca u središnjem parku.¹⁹ Anđela Horvat naglasila je u svom radu iz 1960. godine da su »kipovi

¹³ D. BARIČEVIĆ, Barokni kipovi u bjelovarskom parku, 61–64.

¹⁴ D. HABEK, *Iz povijesti zdravstva Bjelovara*, 137.

¹⁵ E-poruka prof. dr. sc. Dragana Damjanovića autoru, 27. IV. 2022.

¹⁶ *Hrvatska umjetnost – Povijest i spomenici*, Zagreb, 2010., 430.

¹⁷ *Das Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 12. Teil (1864): Kläcel – Korzistka, Wien, 1864., 26–27.

¹⁸ M. SLUKAN-ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova – Bjelovar*, 44.

¹⁹ Hrvatska (dalje: HR) Hrvatski povijesni muzej (dalje: HR-HPM), Poklon album generala Čivića pl. Rohrskog 1859.

osim umjetničke i kulturnohistorijske vrijednosti u prvom redu imali urbanističku vrijednost»²⁰.

Pitanje je također jesu li kipovi tijekom stoljeća postojanja doživjeli neke restauracije. Prva takva dokumentirana restauracija izvedena je 1934. godine što znamo po sačuvanoj staklenoj ampuli koja je pronađena pri restauraciji spomenika 1996. godine. Restauracija kipova iz 1934. godine izvedena je po nalogu tadašnjega gradonačelnika Bjelovara Dražena Kvaternika uz privolu gradskoga zastupstva. Restauracija je izvedena uz suradnju gradskoga inženjera Viktora Medura i kipara i slikara Apolonija Levandovskog. Prema studiji iz 1996. godine, ta restauracija nije bila dobro izvedena.²¹

2. Sukob komunističkih vlasti s Katoličkom Crkvom nakon Drugoga svjetskoga rata i sudbina kipova svetaca

Nakon što su tijekom Drugoga svjetskoga rata porazili sve svoje ratne neprijatelje, a poslije onemogućili rad i uništili sve stare oporbene stranke (posebno Hrvatsku seljačku stranku), komunistima je u nastojanju da potpuno omoguće svoj monopol u društvu smetala samo Katolička Crkva, kao jedino moguće središte otpora novoj vlasti i središte okupljanja oporbenih djelovanja. Katolička Crkva svojim opstankom otvorila je vrata »za prostor formiranja političkog pluralizma« te postala glavnim kočničarem i mjestom ometanja komunističke kontrole javnoga života. Nepovjerenje između Katoličke Crkve u Hrvatskoj i nove komunističke vlasti bilo je obostrano i duboko ukorijenjeno. Akmađža navodi da je »program KPJ predviđao odvajanje crkve od države i škole od crkve, pljenidbu crkvene imovine, te postupnu eliminaciju crkve iz političkog života. (...) Nakon završetka Drugog svjetskog rata Katolička crkva teško je mogla prihvatiti novu vlast samim time što se radilo o komunističkoj, a time i ateističkoj ideologiji nove vlasti, što je samo po sebi neprihvatljivo crkvenom učenju, ali i zbog toga što je znala kakva su programska stajališta KPJ prema položaju crkvi u društvu. Isto tako je Crkvi bilo poznato da je KPJ pod izravnim utjecajem komunističkog režima u SSSR-u, koji se nemilosrdno obračunavao s vjerskim zajednicama od prvog dana dolaska na vlast. (...) Isto tako Katolička crkva u Hrvatskoj bila je rezervirana prema ideji o novoj jugoslavenskoj državi, s obzirom na svježe rane koje su sjećale kako Katoličku crkvu tako i hrvatski narod na strahovladu u vrijeme prve Jugoslavije. (...) Za komuniste je također prema temeljnim ideološkim postavkama marksizma religija bila glavno ideološko oruđe eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa i protiv oslobađanja čovjeka. Zato su komunisti željeli, da u društvu pod njihovim vodstvom prevlada znanstveni pogled na svijet, a da religija

²⁰ A. HORVAT, O Bjelovaru – gradu oktogonalnog sistema, u: *Bulletin. Odjela VII za likovne umjetnosti JAZU* 8(1960)1, 18.

²¹ HR-AKZBJ, Konzervatorsko-restauratorski zahvati na četiri skulpture Gradskog muzeja Bjelovar – sv. Jelena, sv. Terezije Avilske, sv. Jurja i sv. Ivana Nepomuka, Trifora d. o. o., Varaždin, 1996. – 2000., 4.

bude privatna stvar svakog pojedinca bez utjecaja na politiku. Komunisti su religiju i vjerske organizacije smatrali dijelom srušenog vladajućeg sustava koji je nastojao onemogućiti širenje komunističkih ideja.«²²

S obzirom na to da je riječ o vjerskoj instituciji s velikim utjecajem u narodu, režim je nije mogao podvrgnuti svojoj kontroli raznim političkim ni policijskim sredstvima. No vjernici i njihove Crkve potiskivani su izvan javnoga života i stavljeni pod ograničenja da bi se nadziralo barem njihovo organiziranje i djelovanje. U svojoj revolucionarnoj fazi komunistički režim razvio je negativan stav prema svim vjerskim zajednicama, a posebno prema Katoličkoj Crkvi zbog njezine navodne negativne uloge u vrijeme Drugoga svjetskoga rata. Nove vlasti željele su diskvalificirati Katoličku Crkvu i stvoriti uvjerenje u svojim redovima, kao i u narodu, da je Katolička Crkva, a posebice njezino vodstvo na čelu s nadbiskupom Alojzijem Stepincem zdušno podržavalo ustašku vlast i njihovu politiku te da time snosi i odgovornost za sva zlodjela koja je ustaški režim počinio tijekom svoje vladavine.²³ Zbog smisla za realnost te međunarodne situacije u svijetu komunisti nisu mogli samo tako zabraniti rad Katoličke Crkve, ali se moglo spriječiti ili ograničiti njezino djelovanje te djelovanje svećenika, pa i najviših predstavnika katoličke hijerarhije. Pri tome se komunistička vlast služila raznim sredstvima, ponajprije provedbom agrarne reforme, kojom je slabila materijalnu i gospodarsku snagu Katoličke Crkve te raznim drugim mjerama kojima su se smanjivala njezina prava i uloga u društvu. Poslije rata u Bjelovaru su strijeljani mladi franjevci Stjepan Šantalab i Ferdo Gassmann, prvi pod optužbom da je nastojao organizirati ustaško-terorističke skupine, a drugi kao agent njemačke obavještajne službe Teilkommando EK 4 pod vodstvom SS-a.²⁴

Povjesničarka umjetnosti Anđela Horvat posjetila je Bjelovar zajedno s dr. Ljubom Karamanom 10. prosinca (1942.?) te je zapisala da grad krasi pravilne ulice, dok je u sredini dobro izgrađen trg s parkom i četirima kipovima na kamenim postamentima: sv. Jelena, sv. Juraj, sv. Terezija Avilska i sv. Ivan Nepomuk s napomenom: »Poglavnikov trg uz manje iznimke dobro izgrađen.« Tada je izgleda prvi put posjetila Zbirku *Barešić* (bjelovarski pasionirani skupljač umjetnina) i kratko je opisala. U svom idućem posjetu Bjelovaru nakon rata Anđela Horvat zapisala je u svojoj putnoj

²² M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013., 15–18. Vidi i: K. SPEHNJAK, Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945. – 1948., u: *Časopis za suvremenu povijest* 25(1993.)1, 73–98., Ž. KARAULA, Sprawa Kriżewackiego proboszcza Stjepana Kranjčicia »Żołnierza wojska Stepinaca«, *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie*, 17(2022.), 107–133., B. JAN-DRIĆ, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, Zagreb, 2005., 214–236..

²³ Vidi: M. MATIJEVIĆ, »Između partizana i pristojnosti«. *Život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)*, Zagreb, 2019.

²⁴ Danas je teško doći do istine o njihovu djelovanju tijekom rata. Najvjerojatnije je Šantalab bio nevin strijeljan (20. VII. 1945. u šumi Lug), dok je Gassmann bio suočen s ozbiljnim optužbama o suradnji s njemačkim okupatorom, dvaput je pokušao bježati iz zatvora, prvi put uspješno, ali je uhićen na Dravi pri prelasku u Mađarsku. Strijeljan je 28. studenoga 1946. godine u dvorištu ondašnjega Sudbenoga stola u Bjelovaru. S. KOŽUL, *Svećenici Bjelovarskog kraja. Dio. I., Bjelovarski dekanat*, Zagreb, 2007., 182–186. Više o njemačkoj obavještajnoj službi u NDH: *Njemačka obavještajna služba u NDH*, 1. i 2. dio, Zagreb, 2011.

bilježnici 22. ožujka 1946. godine: »U parku paviljon bračkog kamena, uokolo 4 barokna kipa. Zbirka Barišić ima zaštitu. (...)« Nedefiniranoga datuma (ali otprilike 1947./1948. godine) Horvat je u bilješkama opisala ukratko, ali vrlo detaljno, na nekoliko gusto ispisanih stranica što se nalazi u Zbirci *Barešić*. Osim toga obišla je niz bjelovarskih institucija, zgrada, sakralnih umjetnina, crkve itd. te zapisala njihovo stanje i ukratko podatke o njima. Tada je na kraju zapisala da Bjelovar nema svoju monografiju, a da je arhiv u gradu uglavnom uništen.²⁵ Tih godina netko je na postamentu sv. Jelene Križarice napisao velikom slovima ime Staljin.²⁶

Krajem 1948. i početkom 1949. godine komunističke vlasti i dalje su se oštro obračunavale s Katoličkom Crkvom. Nakon raskola sa Staljinom i SSSR-om komunističke vlasti u Jugoslaviji upregnule su još više snage da dokažu svoju pravovjernost na putu u komunizam te su se još žešće okomili na Katoličku Crkvu. Posebno su na udaru bili lokalni župnici i njihove crkve. Tako su npr. u noći 21./22. studenoga 1948. godine komunistički omladinci napali župni stan i crkvu u Cerovlju (kotar Pazin) kamenjem, pri čemu su nanijeli objektima teška oštećenja te prijetili župniku da će sljedeći put »upotrijebiti mitraljeze«²⁷. Sredinom siječnja 1949. godine organi vlasti uz asistenciju policije izveli »su prepad« na župne urede u Makarskoj i Makarskom primorju te silom uzeli sve matične knjige tih župa i druge priručne knjige.²⁸

Što se tiče Bjelovara, tu je Gradski narodni odbor (GNO) Bjelovar očito radikalizirao svoju politiku prema Katoličkoj Crkvi početkom 1949. godine. Tu su aktivisti plenuma Gradskoga komiteta KPH-a Bjelovar pri izboru novoga Gradskoga narodnoga odbora Bjelovar krajem 1948. godine isticali da sada slijedi »druga nacionalizacija« poduzeća i svih subjekata koji su izbjegli prvoj nacionalizaciji te daljnje ukiđanje svakoga oblika privatnoga vlasništva. Bio je potreban novi zamah prema seljačkim zadrugama i onemogućavanje svih onih koji priječe planove narodnih vlasti.²⁹ Tako je 13. siječnja 1949. godine GNO Bjelovar donio odluku da se bjelovarskom franjevačkom samostanu oduzmu sve sobe na jednom katu samostana (I. katu) i u prostorije samostana poslao vojne časnike i državne namještenike kao stannare. Vodstvo samostana žalilo se sudskim organima, ali ništa nije postiglo te je moralo 29. siječnja 1949. isprazniti cijeli kat. Prema nekim navodima, GNO Bjelovar namjeravao je postupno ukinuti franjevački samostan u gradu te zgradu prenamijeniti u dječji vrtić, jaslalice ili stanove za bolničare ili časnike. Istodobno u bjelovarskoj bolnici dobile su otkaz na poslu časne sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskog (njih

²⁵ HR-NAZ, OAH, putna bilježnica *Vademecum* I (1941. – 1950.).

²⁶ HR-AKZBJ, Konzervatorsko-restauratorski zahvati na četiri skulpture Gradskog muzeja Bjelovar – sv. Jelena, sv. Terezije Avilske, sv. Jurja i sv. Ivana Nepomuka, Trifora d. o. o., Varaždin, 1996. – 2000., 4.

²⁷ Hrvatska (dalje: HR) Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), fond 310, Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Narodne Republike Hrvatske (KVPNRH), kut. 133, br. 960., Apostolska administratura Pazin Vjerskoj komisiji NRH, 23. XI. 1948.

²⁸ HR-HDA-310, KVPNRH, kut. 133, br. 154/49., Biskupski ordinarijat Split Vjerskoj komisiji NRH, 19. I. 1949.

²⁹ Hrvatska (dalje: HR) Državni arhiv Bjelovar (dalje: HR-DABJ), fond 349, Gradski komitet SKH Bjelovar, kut 6., Zapisnik sjednica plenuma »Izbori na Gradski narodni odbor«, listopad 1948.

dvanaest) koje su radile zdravstvenu njegu bolesnika, vodile kuhinju, praonicu, krojačnicu i gospodarstvo te su i stanovale u bolnici.³⁰ Također je bila donesena odluka da se i Župnom uredu crkve sv. Terezije Avilske oduzmu stanovi, ali stanari su za razliku od franjevačkoga samostana redovito plaćali stanarinu.³¹

U isto vrijeme i druge vjerske zajednice i njihova imovina bila su na udaru novih vlasti. Tako je Gradski narodni odbor Bjelovar, odnosno njegova Komisija za eksproprijaciju donijela odluku o eksproprijaciji bjelovarske sinagoge 17. siječnja 1949. godine. O tome je predsjednik Židovske bogoštovne općine Bjelovar obavijestio Savez židovskih vjeroispovjednih općina FNRJ koji je zbog toga prosvjedovao te tražio obustavu eksproprijacije ili obeštećenje napominjući da zgrada sinagoge od 1941. odnosno od 1945. godine više ne služi kao vjerski hram, već kao magazin »za rinfuznu robu« i druge svrhe mjesnim vlastima u Bjelovaru. Dalje se navodi da je Savez još 1946. godine nudio GNO-u Bjelovar objekt sinagoge na prodaju tražeći da se, ako do toga ne dođe, zgrada sinagoge barem ne upotrebljava kao magazin, već da se upotrijebi za kulturne svrhe.³² Na udaru je bila i Grkokatolička Crkva. Tako su u veljači 1949. godine spaljeni mnogi hramovi te crkve na Žumberku »od nepoznatih počinitelja«. O tome je Križevačka eparhija upozorila nadležne vlasti u Zagrebu, a i Vjerska komisija NRH-a apelirala je na vlasti i Ministarstvo unutarnjih poslova da se takvo što mora spriječiti »jer je to zločin protiv velike lozinke bratstva naših naroda te protiv velike ideje naše narodne borbe«. Križevačka eparhija priložila je i prijeteće pismo koje je ostavljeno u jednom hramu iz kojega ispada da su »palitelji komunisti« te da je vjerojatan razlog tomu što je na Božić »narod u ogromnom broju punio crkve i nesmetano i sa zadovoljstvom vršio bogoštovne čine«³³.

Vlasti su počele ometati i vjersku nastavu u školama koja je još bila dopuštena zakonom. Tako je Kotarski NO Koprivnice 31. siječnja 1949. godine zabranio svim svećenicima na području kotara držanje vjerske obuke u školama ili izvan nje s prvim razlogom što svećenici nisu više imali valjane dozvole za držanje vjerske nastave već su koristili »neke stare dozvole Okružnog NO Bjelovar« te drugim jer su oni, umjesto da učenike poučavaju o vjeri, »časove vjeronauka upotrebljavali za sve samo ne za vjersku nastavu«, a preko djece se dio svećenika povezivao s njihovim roditeljima »koristeći te veze za prikrivenu propagandu protiv našeg današnjeg društvenog i državnog uređenja«³⁴.

Tada je na red u Bjelovaru došla tema što s kipovima svetaca u bjelovarskom parku. Antun Tkalec, dugogodišnji visoki funkcionar SKH-a Bjelovar, dao je 2000.

³⁰ S. KOŽUL, *Martirologij Crkve zagrebačke*, Zagreb, 1998., 205., M. AKMADŽA, *Crkva i država. 1945-1952., Dokumenti*, svezak 1., Zagreb, 2008., 482., D. HABEK, *Iz povijesti zdravstva Bjelovara*, 321

³¹ AKMADŽA, *Crkva i država. 1945-1952., Dokumenti*, 493.

³² HR-HDA-310, KVPNRH, kut. 133, 30/49., Savez jevrejskih vjeroispovjednih općina FNRJ Vjerskoj komisiji NRH, 18. I. 1949.

³³ HR-HDA-310, KVPNRH, kut. 133, 242/49., Ministarstvu unutarnjih poslova Zagreb, 8. II. 1949. Prilog pismo Križevačke biskupije od 4. II. 1949.

³⁴ HR-HDA-310, KVPNRH, kut. 134, 188/49, Kotarski NO Koprivnica Vjerskoj komisiji NRH, 31. IV. 1949.

godine intervju portalu Bjelovar.info gdje je naglasio: »Tada sam, 1949. godine kao osamnaestogodišnjak, bio omladinski rukovodilac i prisustvovao sam sjednicama Gradskog komiteta. Na jednoj sjednici od njih bilo je riječi o tome što da se učini s kamenim spomenicima. Iz rasprave se moglo zaključiti da većina nije znala što ti kipovi predstavljaju, zašto se nalaze u parku i trebaju li tamo ostati ili ih treba ukloniti. Neki su članovi komiteta tražili da se o tome ne raspravlja, zalagali se da sve ostane po starom, kako se ne bi izazvalo negativno raspoloženje građana. Naime, naglasio je Tkalec, bilo nam je stalo da svojim potezima pridobijemo povjerenje Bjelovarčana, a znalo se da dio njih samo čeka našu pogrešku pa da bojkotira sve što se uradi.«³⁵ Novinarka Snježana Szabo nakon intervjua napisala je da ni danas nije jasno kako je došlo do rušenja, tko je to učinio, odnosno čiji je glas prevagnuo: »(...) to gospodin Tkalec nije mogao reći. Tvrdi da je za njega samoga to ostala tajna, premda ima o cijeloj stvari dosta svojih pretpostavki. No, naglašava da većina članova Komiteta nije znala da se dio odlučio na samostalnu 'akciju' i jamči da ljudi poput Kovačevića i Šegovića nisu dali svoj glas za uklanjanje kipova. Što više bili su oštro protiv, kao i svi bjelovarski starosjedioci.«³⁶ Tkalec dodaje: »Ono što još mogu reći jest da sam se jednog dana i sam iznenadio vidjevši da spomenika nema. Ostala su samo postolja. I ona su kasnije odnesena, a iskorištena su za izradu putova i mostova. Takva su bila vremena.«³⁷

Uvidom u odgovarajuću arhivsku građu vidljivo je da se nastupom nove pobjedničke komunističke vlasti 1945. godine i k tomu nove ateističke ideologije tadašnjim visokim bjelovarskim komunističkim dužnosnicima pokazalo neprikladno slaviti nove praznike sa slikama utemeljitelja komunističkoga sustava K. Marxa i V. I. Lenjina te J. V. Staljina u središnjem bjelovarskom gradskom parku uz kipove svetaca, ali i općenito su tada postala neprikladna i obilježja vjerske provenijencije, posebno na javnim površinama. Općenito, došla je direktiva iz viših foruma da se vjerska obilježja koja se nalaze u središtu gradova uklone na odgovarajući administrativni način. Nakon rasprave u Gradskom komitetu Bjelovara otprilike sredinom travnja 1949. donesena je odluka da se kipovi maknu iz središnjega parka, što je i učinjeno 29. travnja 1949. godine »po podne silnom žurbom«³⁸. Logički je vidljivo da je to učinjeno da se kipovi maknu uoči proslave Međunarodnoga praznika rada 1. svibnja. Rasprava je bila, čini se, burna, po spomenutom svjedočenju tadašnjega omladinskoga rukovodioca Antuna Tkalca, te su neki rukovođeci drugovi upozoravali da bi taj čin izazvao val negodovanja kod građana, a cilj je komunista upravo njihovo pridobivanje. Navodno je protiv uklanjanja bio i prvi gradonačelnik Bjelovara poslije 1945. godine Đuro Šegović, kao i »mnogi bjelovarski starosjedioci«³⁹.

³⁵ Snježana Szabo, Spomenici čekaju mjesto, a Bjelovar odgovor tko ih je srušio (arhiva autora – članak s interneta).

³⁶ Đuro Šegović i A. Kovačević bili su visoki funkcioneri lokalne bjelovarske partije. Ž. KARAUŁA, *Moderna povijest Bjelovara 1871.-2010.*, Bjelovar-Zagreb, 2012., 517.

³⁷ Snježana Szabo, Spomenici čekaju mjesto, a Bjelovar odgovor tko ih je srušio (arhiva autora – članak s interneta).

³⁸ HR-NAZ, Nadbiskupski duhovni stol (dalje: NDS), 3431/49, 6. V. 1949.

³⁹ Snježana Szabo, Spomenici čekaju mjesto, a Bjelovar odgovor tko ih je srušio (arhiva autora – članak s interneta).

U raspravi (koja nije sačuvana) su očito sudjelovali članovi Gradskoga narodnoga odbora i Mjesnoga komiteta KPH-a Bjelovar, ali i neke osobe iz drugih tijela tadašnjih vlasti poput Kotarskoga komiteta KPH-a i dr. – Ivan Živoder, Petar Brković, Mate Kirin, Branko Knežević, Milka Iveković, Marko Mrše, Nikola Đerić, Ivan Filjak, Pavao Veldin, Franjo Belak te Josip Samardžija.⁴⁰ No čini se da je konačna odluka ipak donesena na vrhu u Zagrebu jer u jednom zapisniku Gradskoga komiteta Bjelovar iz prosinca 1949. godine i u zapisu iz svojih memoara tadašnji visoki bjelovarski komunistički djelatnik Franjo Belak tumači »da se to moralo napraviti te da će negodovanja građana proći«⁴¹. Da je negodovanje kod građana Bjelovara zbog toga čina postojalo, dokazuje zapis u bilježnici Anđele Horvat od 11. svibnja 1949. godine: »Glede kipova u Bjelovaru, narod ogorčen što su maknuti.«⁴² Horvat je fragmente razbijenih postamenata i oštećene kipove, odbijenih ruku i glava, vidjela u dvorištu Ivana Barešića.⁴³

Da je odluka o uklanjanju kipova donesena negdje između 20. i 27. travnja svjedoči dopis bjelovarskoga župnika Josipa Crnkovića Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu (prilog 1)

Prilog 1.

ŽUPNI URED BJELOVAR

Broj 122/1949.

Predmet: Uklanjanje kipova svetaca iz
sredine parka u Bjelovaru

Prečasnomu Nadbiskupskom duhovnom stolu

Z a g r e b

Prateći sve pojave javnog života u Bjelovaru, doznao sam da je G.N.O. odlučio ukloniti iz sredine parka pred župnom crkvom kipove sv. Terezije, sv. Jelene, sv. Ivana Nep. i sv. Jurja. Ti su kipovi stajali na svom mjestu od 1777-8. kad su ih postavile ondašnje vojne vlasti i odredi. Interesirao sam se kod G.N.O-a za sudbinu kipova. Rečeno mi je da će biti smješteni u Gradski muzej, koji za sada imade g. Barešić, ljubitelj starina i znamenitosti. Nisam uspio da ih se smjesti u crkvenom dvorištu, jer da oni čuvaju starine i znamenitosti, a da će s vremenom biti i sagrađen gradski muzej za sve te i takove starine.

⁴⁰ HR-DABJ-349, Gradski komitet SKH Bjelovar, kut. 6., zapisnik sjednica plenuma »Izbori na Gradski narodni odbor«, listopad 1948.

⁴¹ Memoari Franje Belaka (u posjedu autora).

⁴² HR-NAZ, OAH, putna bilježnica *Vademecum* I (1941. – 1950.).

⁴³ D. BARIČEVIĆ, Barokni kipovi u bjelovarskom parku, 59.

Bez moga pitanja saopćeno mi je da se ti kipovi ne uklanjaju iz parka što su to kipovi svetaca, što malo vjerujem, nego što će po nacrtu za regulaciju grada ovaj park pred crkvom dobiti drugačiji izgled nego ga danas ima. Ne znam čemu se već sada ruše kipovi, a regulacija parka će početi ne znam kada?

Smatra li prečasn naslov oportunistim i potrebnim da se protestira proti naumljenom rušenju kipova, koji nimalo ne narušavaju ljepotu grada, neka to hitno učini kod Vjerske komisije pri Predsjedništvu Vlade N.R.H jer čujem da se trebalo danas pristupiti rušenju kipova, ali da je odgođeno do 1. V. o. g. Dakle može li se što učiniti, treba hitno učiniti, da se ovi lijepi kršćanski spomenici spasu odnosno ostave na svom mjestu.

U Bjelovaru, dne 27. travnja 1949.

Upravitelj župe:
Josip Crnković⁴⁴

Nadbiskupski duhovni stol brzo je reagirao te je na sjednici od 29. travnja 1949. godine broj 2333/1949. javio župnom uredu u Bjelovaru da se svakako nastoji kod tamošnjih lokalnih vlasti da se kipovi predviđeni za uklanjanje izruče župnomu uredu Bjelovar ili ako to nije moguće da ih se barem smjesti u muzej. Nadbiskupski duhovni stol obavještava župnika Crnkovića da će promptno u tom slučaju reagirati kod Komisije za vjerske poslove Izvršnog vijeća (IV) Sabora NRH-a.⁴⁵ Istoga je dana na adresu Vjerske komisije IV Sabora NRH-a poslan ovaj dopis (prilog 2).

Prilog 2.

Predsjedništvo Vlade NRH
Komisiji za vjerske poslove
Zagreb

Pred župnom crkvom u parku u Bjelovaru postoji još od iz g. 1777. kipovi sv. Terezije, sv. Jelene, sv. Ivana Nepomuka i sv. Jurja. G. N.O je odlučio da te kipove ukloni, jer da će se park drugačije urediti. Župni ured u Bjelovaru traži, da se ti kipovi njemu izruče, ali GNO odgovara da će se ti kipovi smjestiti u gradskom muzeju, kad se taj osnuje.

Budući da bi Župni ured htio kipove smjestiti na crkveno dvorište i tako ih osigurati, moli se ugledni Naslov, da u tom pogledu intervenira u tom smislu.

29. IV. 1949.⁴⁶

⁴⁴ HR-NAZ, NDS, 2333/49, 27. IV. 1949.

⁴⁵ HR-NAZ, NDS, 2333/49, 29. IV. 1949.

⁴⁶ HR-NAZ, NDS, 3431/49, 29. IV. 1949.

Na taj je dopis Komisija za vjerske zajednice IV NRH-a reagirala dosta kasnije, ali je moguće da je u to vrijeme i telefonski obavještena da su kipovi već uklonjeni te intervencija nije ni bila moguća, ako su smatrali da je potrebna. Naime dopisom od 9. svibnja 1949. godine župnik Crnković javlja Nadbiskupskom duhovnomu stolu u Zagrebu da su kipovi uklonjeni sa središnjega gradskoga trga (prilog 3).

Prilog 3.

ŽUPNI URED BJELOVAR

Broj:122/49

Prečasnomu Nadbiskupskom duhovnom stolu

Z a g r e b

U vezi s ovostranim dopisom od 27. IV. o. g. br. gornji, te otpisom preč. Naslova od 29. IV. broj 2333/49. čast je priopćiti da su kipovi već skinuti 29. travnja po podne silnom žurbom. Brzobjavio sam dr JŠosipuĆ Buturcu, koji mi javlja da je već prije bio obavješten Konzervatorski zavod o naumljenom rušenju, te da će sada biti stvar predana sudu radi uništavanja kult. spomenika.

Fama je po župi da će se rušiti župna crkva, jer da će se kroz sredinu parka produžiti Križevačka cesta i iza crkve spojiti sa Garešničkom. Držim da to nebi smjelo i moglo biti, ali se i bojati toga. Pripovjedao mi je jedan starješina kapele u N. Plavnicama da mu je jedan od gradskih odbornika rekao da je to u planu. Dakle molim na vrijeme poduzeti potrebne korake da se doista ne nađemo pred činjenicom, koju onda neće više nitko spriječiti. Kipovi su stavljeni kod g. Barešića, sv. Jurju je strgnuta glava!

U Bjelovaru, dne 9. svibnja 1949.

Upravitelj župe

Josip Crnković⁴⁷

Na sjednici Nadbiskupskoga duhovnoga stola javljeno je 13. svibnja 1949. godine župnomu uredu u Bjelovaru da je »ovaj Nadbiskupski duhovni stol intervenirao preko Komisije za vjerska poslove glede spomenutih starih kipova iz parka pred župnom crkvom koji su sada smješteni kod g. Barešića do odgovora na intervenciju, ako ih g. Barešić prije ne smije isporučiti Naslovu. Na govorkanje o rušenju župne crkve se zasada ne može ništa učiniti, dok nebi stvar bila konkretnija. U ovom posljednjem slučaju neka vlč. naslov na vrijeme upozori ovaj Nadbiskupski duhovni

⁴⁷ HR-NAZ, NDS, 3431/49, 6. V. 1949.

stol s obrazloženom predstavkom.«⁴⁸ Komisija za vjerske zajednice IV Sabora NRH-a javila se tek 15. lipnja 1949. godine Nadbiskupskom duhovnom stolu u vezi s uklanjanjem kipova (prilog 4).

Prilog 4.

NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA

PREDSJEDNIŠTVO VLADE

Komisija za vjerske poslove

Broj: 857/1949.

Zagreb, 15. lipnja 1949.

NADBISKUPSKOM DUHOVNOM STOLU

Z A G R E B

U vezi dopisa Naslova od 29. IV. 1949. br. 2333/49. primila je ova Komisija od KNO-a u Bjelovaru slijedeći izvještaj:

»Pozivom na vaš dopis broj 640/1949. od 7. V. 1949. o. g. izvješćujemo vas, da su kipovi sv. Terezije, Jelene, Ivana Nepomuka i Jurja, koji su radi uređenja parka na trgu »Jedinstva« morali biti odande uklonjeni spremljeni na sigurno mjesto, te će u najskorije vrijeme biti pohranjeni u Oblasnom muzeju koji se osniva.«

Prednje se saopćuje znanja radi.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

ZA KOMISIJU

Dr. M. Pallua⁴⁹

Nakon što je primio taj dopis Nadbiskupskoga duhovnoga stola, župnik Crnković posjetio je g. Barišića⁵⁰ i uvjerio se u stanje uklonjenih kipova te nakon toga poslao dopis prema Zagrebu (prilog 5).

⁴⁸ HR-NAZ, NDS, 2494/49, 13. V. 1949.

⁴⁹ HR-NAZ, NDS, 3431/49, 13. V. 1949.

⁵⁰ Ivan Barešić (Bjelovar, 11. XII 1890. – Bjelovar, 8. I 1968.), zborovođa, sakupljač i vlasnik muzejske zbirke. »Školovao se u rodnome gradu i postao građevni poduzetnik. Od 1907. bavio se glazbom svladavši tehniku sviranja više instrumenata, a poslije se posvetio tamburama. Uveo je i neke preinake na Farkaševu sistemu (6 žica). Bio je zborovođa Hrvatskoga obrazovnog obrtničko-radničkog društva 'Golub' (osnovano 1887) i nastavnik tamburaškog naraštaja. Vodio je i tamburaški zbor Kulturnoga radničkog društva 'Proleter', a poslije II svjetskog rata tamburašku sekciju Radničkoga kulturno-umjetničkog društva 'Jednakost'. Poslije povratka iz ruskog zarobljeništva počeo je 1919. i komponirati. U rukopisu je sačuvano 120 njegovih djela – valcera, karišika, polka, mazurka, koračnica i modernih plesova, a posebno se ističu: *Kroz život* (u 5 stavaka: *Uvertira, Djetinjstvo, Mladost, Starost i Finale*), *San o mladosti, Serenada za tenor solo i tamburaški zbor, Iz dana u dan, Mojemu zboru, Glasbena slika* op. 55, *Fantazija* op. 63. B. je postigao visoku profesionalnost, postao je jedan od najistaknutijih poznavalaca tambura u bjelovarskom kraju. Kolekcionarstvom se počeo baviti 1932. formirajući

Prilog 5.

ŽUPNI URED BJELOVAR

Broj: 122/1949.

Bjelovar, 7. VII. 1949.

Prečasni Nadbiskupski duhovni stol

Z a g r e b

Savezno s tamošnjim br. 3164. od 24. VI. o. g. odgovaram da se kipovi iz parka pred župnom crkvom nalaze još kod g. Barešića, koji mi je rekao da se radi na osnivanju oblasnog muzeja, da dolazi i kustos. Kipovi su u stanju kako sam izvijestio u dopisu od 9. V. o. g. i još nijesu popravljeni. Tko može vjerovati neka vjeruje da je to učinjeno radi uređenja parka. Koliko sam čuo nije to usamljen slučaj, nego se htjelo kao i drugdje ukloniti ono što podsjeća na kat. prošlost.

U Bjelovaru, dne 6. VII. 1949.

Upravitelj župe

Jos. Crnković⁵¹

Kipovi su skinuti nestručno te dobrim dijelom devastirani. Da je to tako, pokazuju fotografije snimljene uoči rušenja 1949. godine na kojima su kipovi u dobrom stanju na čvrstim postamentima. Otpremljeni su u dvorište Ivana Barešića koji ih je spremio i čuvao koliko je mogao.⁵² Da taj bjelovarski slučaj oko kipova svetaca nije bio poseban, govori podatak od prije godinu dana kada je u svibnju 1948. godine iz središnjega gradskoga trga u Daruvaru uklonjeno monumentalno neogotičko kameno raspelo (koje se na tom mjestu nalazilo 110 godina – od 1838. godine) pod izlikom da Mjesni narodni odbor Daruvar na tom mjestu želi postaviti spomenik palim borcima NOP-a. Raspelo je premješteno na groblje u Doljane, a spomenik ipak nije postavljen na to mjesto, već nešto kasnije u perivoj pred dvorcem grofa Jankovića.⁵³

desetljećima zbirku numizmatike, arheoloških spomenika, etnografije, oružja, predmeta umjetničkog obrta, slika i kipova, dokumenata iz prošlosti Bjelovara i Vojne krajine (1790–1918), kao i iz života obrtnika (XVIII i prva pol. XIX st.). Muzejsku zbirku od 2800 predmeta otvorio je za javnost 15. XI 1953. u vlastitoj kući. Dio oružja otkupio je poslije Vojni muzej u Beogradu, a nakon Barešićeve smrti zbirku je preuzeo muzej u Bjelovaru. Dobro je poznao povijest Bjelovara, sâm je stekao znanje potrebno za sakupljanje kulturno-povijesnog materijala, a vodio je i korespondenciju s kolekcionarima u zemlji. Bio je počasni konzervator za bjelovarski kraj, član Hrvatskoga numizmatičkog društva i njegov povjerenik za Bjelovar.« Dostupno na: BAREŠIĆ, Ivan. *Hrvatski biografski leksikon (mrežno izdanje)*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2023. (2. 12. 2023.). Vidi detaljnije: G. JAKOVLJEVIĆ, O Ivanu Barešiću i njegovoj zbirci, *Bjelovarski zbornik*, 4/5(1994.), 207–218.

⁵¹ HR-NAZ, NDS, 3431/49, 6. VII. 1949

⁵² D. BARIČEVIĆ, Barokni kipovi u bjelovarskom parku, 60.

⁵³ HR-HDA, Osobni fond Svetozar Rittig, fond 816, kut. 6., Dopis NDS 3053/48 Komisiji za vjerske zajednice od 21. V. 1948.

3. Obračun vlasti s bjelovarskim župnikom Josipom Crnkovićem

Početkom 50-ih godina 20. stoljeća označavanje Katoličke Crkve i njezinih vjernika kao nepoćudnih osoba traje i dalje. Gotovo je bilo nezamislivo da bi osoba na položaju ili službenik sklopio brak u crkvi ili krstio djecu. U vrijeme crkvenih blagdana vodila se evidencija ljudi koji su dolazili u glavnu gradsku crkvu. I u Bjelovaru su komunističke vlasti pokušale organizirati prorežimsko svećeničko udruženje koje raznim povlasticama odvaja od matične Crkve, čemu se suprotstavio župnik Josip Crnković, upravitelj bjelovarske župe. Naime komunisti su željeli stvoriti »narodnu Crkvu« te je staviti pod svoj utjecaj. Da bi to ostvarila, »država je uz pomoć vlasti lojalnih svećenika poticala osnivanje takvih udruženja. Vlast nije prezala ni od najgorih mogućih metoda i pritisaka (ucjene, prijetnje zatvorom i slično) na pojedine svećenike kako bi ih prisilila da postanu članovi navedenih udruženja.«⁵⁴ O svojim poteškoćama s komunističkim vlastima Crnković je i kao zagrebački kanonik često obavještavao i nadbiskupa Stepinca koji se tada nalazio u internaciji u Krašiću.⁵⁵ S vremenom je župnik Crnković od slučaja s kipovima u središnjem parku postao lokalnim vlastima »trn u oku«. Sukobi između župnika Crnkovića i komunističkih vlasti nastavljali su se i kulminirali krajem 1952. godine. Župnika Crnkovića iznenada su uhitila rano ujutro 5. listopada 1952. godine četvorica službenika UDBA-e. Premetačina župnoga dvora i crkve trajala je od 9 do 17 sati. Jedan od ljudi iz UDBA-e rekao mu je da je uhićen zbog »neprijateljske propagande i utaje poreza«. Nakon toga su ga sproveli do istražnoga zatvora gdje je nakon dvaju tjedana čekanja počelo ispitivanje koje je trajalo dva mjeseca. Na saslušanje u vezi s Crnkovićem pozivani su i svećenici iz grada i okolice.⁵⁶

Suđenje je održano pred Okružnim sudom u Bjelovaru 29. siječnja 1953. godine. Župnik Crnković bio je suočen s optužbom da je »neprijatelj današnjeg društvenog uređenja«, pri čemu je navedeno u optužnici njegovo podupiranje ustaške emigracije, odnosno da se Crnković hvalio da »Pavelić i Artuković neće biti izručeni našoj državi. Pavelić ima u Argentini svoju vladu i 50.000 (!) vojske pa može kontrolirati što se u Jugoslaviji radi.« Također da su partizani nakon rata pobili više ljudi nego što ih je poginulo u ratu. Dalje se navodi u optužnici da župnik Crnković predstavnike vlasti naziva banditima i pljačkašima te nesposobnim ljudima »koji se ne znaju ni potpisati«. Dio optužnice bili su i dokazi da je župnik Crnković izjavljivao da »siromašno živi« dok je, prema optužnici, istodobno dobivao vrlo bogate naknade za sprovede te uz to različite darove koje nije prijavio nadležnim u poreznoj upravi. Osim toga u njegovoj knjižnici pronađene su knjige ustaške emigracije koje je osobno pisao Ante Pavelić poput *Strahote zabluda*, *Pavelić je riješio hrvatsko pitanje* i slično. Navod u

⁵⁴ M. AKMADŽA, *Crkva i država. 1945-1952., Dokumenti*, 26.

⁵⁵ J. VRANEKOVIĆ, *Dnevnik. Život u Krašiću zaslužjenog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca*, Zagreb, 2011., 88.

⁵⁶ S. KOŽUL, *Martirologij Crkve zagrebačke*, 314.

optužnici govori da je Crnković bio protiv industrijalizacije i agrarne reforme te je iznosio svojim kolegama svećenicima da »između crkve i države ne može doći do kompromisa. To su najveći neprijatelji naše vjere.« Također je poticao svoje podređene da napadaju SRZ i »proricao« njihovo propadanje. Nakon što je optužba iznijela svoje dokaze, Crnković je izjavio da je »djelomično kriv« te da »nikom nije želio zlo«. Iz dokumenata sa sudskoga procesa Crnkoviću vidljivo je da su vlasti uspjele raznim pritiscima privoliti neke svećenike iz Bjelovara i okolice da se na sudu pojave kao svjedoci i inkriminiraju Crnkovića spomenutim optužbama. Tako je npr. Petar Kaličanec, svećenik iz Šandrovca, dao iskaz da je Crnković govorio da zapadne sile ne će dopustiti uspostavu komunističkoga uređenja u Jugoslaviji, dok je Ante Kovač, kapelan crkve u Bjelovaru, rekao da je optuženi govorio da je agrarna reforma provedena nepravilno, da je sukob između Jugoslavije i SSSR-a samo obmana, da u zemlji treba postojati više političkih stranaka itd.⁵⁷ Teško je danas utvrditi istinu. S obzirom na to da je pravosuđe bilo u službi politike, suđenja su uobičajeno u takvim slučajevima bila brza i učinkovita, a o objektivnosti se ne može govoriti. Župnik Crnković osuđen je na dvije godine i sedam mjeseci zatvora »zbog klevetanja vlasti i iznošenja lažnih izvještaja o prihodima«. Nakon toga je premješten u zatvor u Staru Gradišku na izdržavanje kazne. Nakon žalbe Vrhovnomu sudu NRH-a kazna mu je smanjena na dvije godine i tri mjeseca. Godinu dana proveo je u istražnom zatvoru u Bjelovaru, a godinu i tri mjeseca u Staroj Gradiški. Pušten je iz zatvora 15. siječnja 1955. godine i opet je preuzeo župu Bjelovar.⁵⁸

Simptomatično je da u optužnici protiv župnika Crnkovića nisu ni spomenuta svećenička udruženja, poput Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda, koje je vlast stvarala i sponzorirala kako bi podijelila Crkvu na »napredne i narodne svećenike« i »crkvenu reakciju«. U bjelovarskom kraju ta udruženja svećenika koja su vlasti organizirale izvan kontrole Kaptola počela su se dobro razvijati pomoću Mirka Đurekovića, župnika iz Hrgovljana, te umirovljenih župnika Poldruguća, Hanževačkoga i drugih. Takvomu razvoju žestoko se suprotstavljao župnik Crnković s dijelom aktivnih svećenika i mlađega klera. S obzirom na to da je stvaranje svećeničkih udruženja tada bio prioritet režima, svaki otpor tomu trebalo je skršiti. Vjerojatno je to jedan od ključnih razloga, uz djelomično ostale spomenute u optužnici, zbog čega su se vlasti odlučile na sankcioniranje župnika Crnkovića i odredile mu zatvorske kaznu.⁵⁹ I nakon tih događaja nastavljala su se sporadična nasilja vlasti prema predstavnicima Crkve. Tako su pri posjetu Bjelovaru tih godina, prema jednoj izjavi, biskup Salis Seewis te u njegovoj pratnji križevački župnik dr. Kranjčić i drugi pretrpjeli nasilje i članovi SKOJ-a otjerali su ih iz Bjelovara.⁶⁰

⁵⁷ HR-HDA-1596, Vrhovni sud NR Hrvatske, predmet KŽ 308/53, Crnković Josip.

⁵⁸ Istina je pobijedila, *Bjelovarski list*, br. 2., 4. II. 1953., 2., S. KOŽUL, *Martirologij Crkve zagrebačke*, 314., HR-HDA-1596, Vrhovni sud NR Hrvatske, predmet KŽ 308/53, Crnković Josip.

⁵⁹ Detaljnije u: M. AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, Zagreb – Sarajevo, 2018., S. KOŽUL, *Martirologij Crkve zagrebačke*, 314.

⁶⁰ Arhiv o dr. Stjepanu Kranjčiću (Križevci), Izjava vlač. Blaža Tote, 26/2007.

4. Kipovi svetaca od rušenja i nemilosti do ponovnoga postavljanja u središnjem gradskom parku

Nakon što su kipovi uklonjeni iz parka, kao što je spomenuto, našli su svoje privremeno utočište u zbirci Ivana Barešića. Vlasti su tvrdile da će se kipovi smjestiti privremeno u privatnom muzeju g. Ivana Barešića, a da će po osnutku gradskoga muzeja tamo biti adekvatno smješteni. No Oblasni muzej Bjelovar osnovan je iste, 1949. godine. Bio je smješten u jednokatnici staroga gradskoga poglavarstva sagrađenoj 1832. godine. Muzej je osnovan pod nazivom Oblasni muzej na poticaj Oblasnoga odbora Saveza udruženja boraca NOR-a. Godine 1962. mijenja ime u Gradski muzej Bjelovar. Izgleda da su se kipovi zadržali u Barešićevoj zbirci sve do njegove smrti početkom 1968. godine. Nakon toga je sredinom iste godine Gradski muzej Bjelovar (iako je i prethodnih godina otkupljivao dijelove Barešićeve zbirke) uz pomoć Republičkoga fonda za unapređenje kulturnih djelatnosti SRH otkupio u cijelosti njegovu zbirku te je očito tada i u svoj depo dobio i kipove svetaca.⁶¹ Oni su se u lošem stanju čuvali u Muzeju sve do 1996. godine kada je donesena odluka o njihovoj restauraciji i ponovnom postavljanju na isto mjesto. Naime padom socijalističkoga sustava 1990. godine stekli su se uvjeti vraćanja kipova na njihova prijašnja mjesta u središnjem bjelovarskom parku. Kipovi su (točnije, njihovi ostatci u dijelovima) 1996. godine iz Gradskoga muzeja Bjelovar preneseni na konzervatorsko-restauratorske radove na obnovi kipova u Varaždin (poduzeće TRIFORA d. o. o. Varaždin). Tu je izvedeno čišćenje skulptura i podnožja u cijelosti, kamen je učvršćivan i dezinficiran natapanjem dvije godine u vapnenoj vodi. Svi odvojeni dijelovi armirani su prokromskom armaturom i zalijepljeni poliesterskom smolom. Nedostajući dijelovi skulptura i podnožja (oko 20 dijelova) modelirani su u glini i odliveni u kamenoj žbuci. Za sv. Jurja napravljeno je koplje od rostfraj materijala.⁶²

Dana 22. rujna 2000. godine (uoči Dana grada Bjelovara, 29. rujna) kipovi svetaca ponovno su postavljeni na svoja povijesna mjesta uz prigodni govor predstavnika Gradskoga muzeja Bjelovar Mladena Medara pri čemu ih je tadašnji župnik monsinjor Franjo Bosnar ponovo posvetio.⁶³

⁶¹ JAKOVLJEVIĆ, O Ivanu Barešiću i njegovoj zbirci, 216–218.

⁶² HR-AKRZBJ, Konzervatorsko-restauratorski zahvati na četiri skulpture Gradskog muzeja Bjelovar – sv. Jelena, sv. Terezije Avilske, sv. Jurja i sv. Ivana Nepomuka, Trifora d. o. o., Varaždin, 1996. – 2000., 4.

⁶³ Zasjali kipovi u središnjem parku. Dostupno na: <https://bjelovar.live/foto-zasjali-kipovi-u-sredisnjem-parku-znate-li-uopce-koga-predstavljaju/> (1. 10. 2023.).